

Textielmeisjes

Van Leslie T. Chang verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Fabrieksmeisjes

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Leslie T. Chang

Textielmeisjes

De strijd van drie Egyptische
vrouwen voor vrijheid en
het recht op werk

Vertaald uit het Engels door
Catalien en Willem van Paassen

Ambo|Anthos
Amsterdam

Voor de vertaling van de Koranteksten hebben de vertalers
gebruikgemaakt van www.bijbelhoek.nl

ISBN 978 90 263 4060 4

© 2024 Leslie T. Chang

© 2024 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,
Amsterdam en Catalien en Willem van Paassen

Oorspronkelijke titel *Egyptian Made*.

Women, Work, and the Promise of Liberation

Oorspronkelijke uitgever Random House, New York

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © MirageC / Moment / Getty Images

Foto auteur © Dave Diehl

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Peter

Inhoud

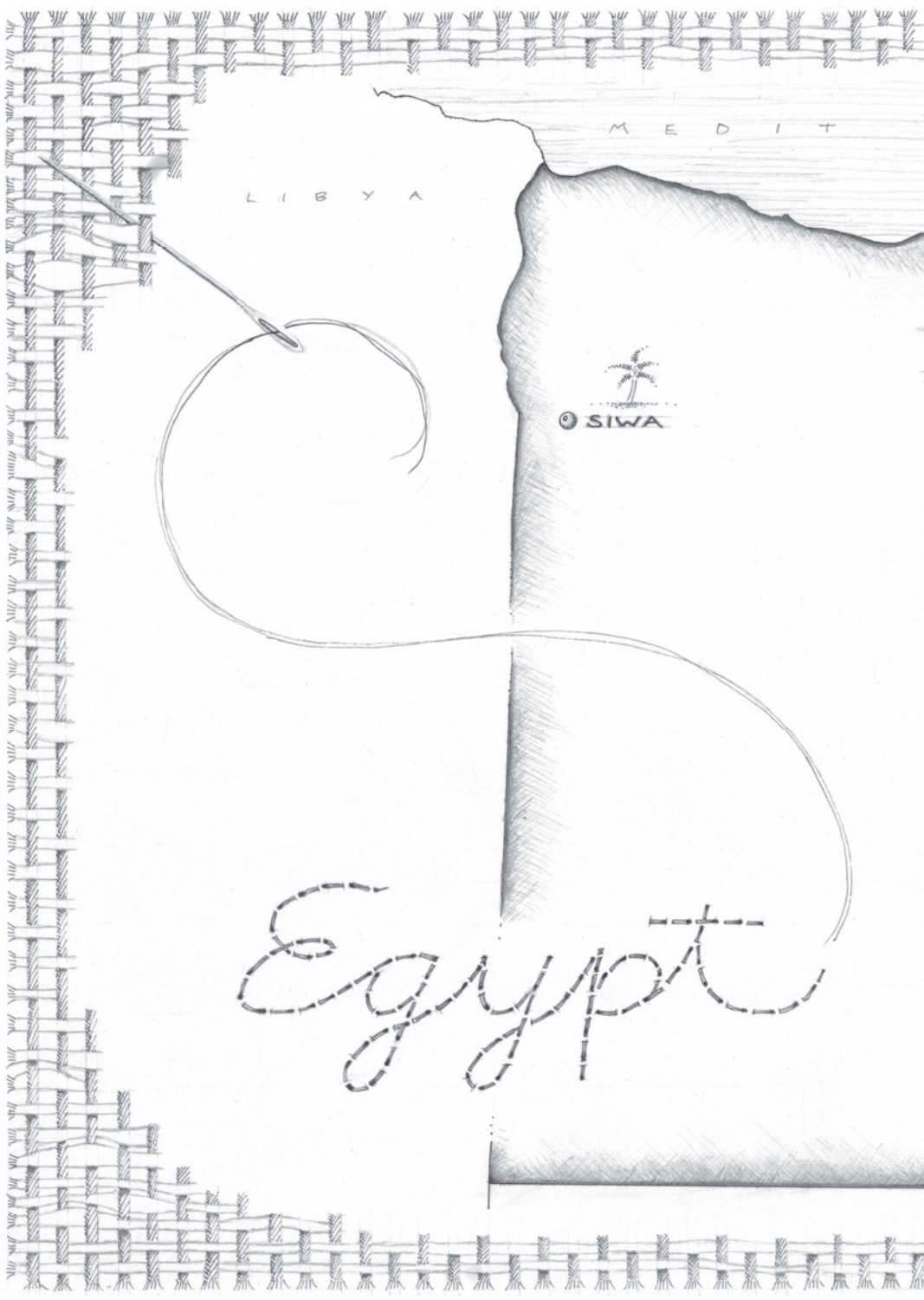
Kaart van Egypte 8

- 1 De beste werkers op aarde 11
- 2 Vanaf nul beginnen 40
- 3 Patronen in de stof 70
- 4 Arbeidsanalyse 102
- 5 Maidentrip 129
- 6 Hartje stad 153
- 7 Overbodige bewegingen 176
- 8 Het gewicht van een droom 220
- 9 Vrijheid 246
- 10 Van Egyptische makelij 263
- 11 Zuur verdient geld 283

Dankwoord 307

Noten 311

Register 341

LIBYA

MEDIT

SIWA

Egypt

M E D I T E R R A N E A N
S E A

ALEXANDRIA

LOWER EGYPT

ISRAEL

MAHALLA AL-KUBRA

Riham's
factory

EGYPT

Cairo - Alexandria
Desert Road

CAIRO

JORDAN

UPPER

SINAI

Delta Textile
Factory

SAUDI
ARABIA

MINYA

Rania's
village

Beni Hassan

BAYADIYA
MALLAWI

ABU HANIS

Nile

GENA

EGYPT

ASWAN

SUDAN

Ank

1

De beste werkers op aarde

Bijna niemand werkte in een Egyptische fabriek omdat ze dat wilde. Tienermeisjes deden het misschien een tijdje om spullen te kunnen kopen voor hun *gihaz* – de porseleinen borden en dekschalen, de grote en kleine theepotten, het linnengoed en de nachtponnen en tien of twaalf stuks van alles wat nodig was voor hun uitzet om een man aan de haak te kunnen slaan. Sommige wat oudere vrouwen waren gescheiden of weduwe en moesten kinderen onderhouden. De getrouwden hadden meestal zo hard geld nodig dat hun man hun met tegenzin toestemming had gegeven om buitenshuis te gaan werken.

Rania Saeed Mohamed paste in geen van deze groepen. Ze was eenentwintig en getrouwd, maar leefde gescheiden van haar man toen ze in een fabriek voor herenondergoed even buiten de stad Minya ging werken. De fabriek stond op een uur rijden vanaf haar dorp en normaal gesproken zou een echtgenote haar man toestemming moeten vragen voor ze zo'n stap zette. Maar Rania vroeg niemand iets. Ongelukkig zijn gaf haar vrijheid, hoewel dat geen keuze was die ze uit zichzelf zou hebben gemaakt. Zoals bij bijna alles in haar leven had ze geen keus.

Op Rania's tweede dag in de fabriek vroeg een Roemeens-Amerikaanse manager, Elena genaamd, aan een groep nieuwelingen: 'Wie wil er bij de kwaliteitscontrole werken?'

Rania stak haar hand op. 'Dat kan ik doen.' Ze wist niet goed wat kwaliteitscontrole inhield.

Elena was de eerste buitenlander die Rania ooit had ontmoet. Ze leerde Rania elk mogelijk probleem in een herenonderbroek te herkennen. Als een pijpje een paar millimeter te kort was of de naden rond het kruis niet plat-

lagen kon een klant de order afwijzen, een strop van duizenden dollars voor het bedrijf. In elke kledingfabriek is een eeuwige strijd gaande tussen productie en kwaliteit – werkers moeten uren achtereen honderden artikelen volgens strenge normen produceren. Rania ontwikkelde een exceptioneel vermogen om de assemblagelijnen op gang te houden terwijl ze elk foutje vrijwel meteen opmerkte. Rania is niet zomaar een fabrieksmeisje, zei Elena weldra tegen haar collega's. Ze is een manager. Ze ziet en weet alles.

Elena leerde Rania nog een belangrijke les: als iemand kritiek heeft op je werk, kom dan op voor jezelf en dien hem van replek. In Rania's begintijd was er een opleider, Rabab El-Sayyid, die vaak tegen haar schreeuwde – in een Egyptische fabriek is schreeuwen net zo normaal als ademen. Rania leerde direct en kalm te reageren op de aanvallen van de oudere vrouw. Op een dag beseftte ze dat ze niet meer bang was voor Rabab. Twee jaar nadat ze de fabriek binnenstapte werd Rania bevorderd tot supervisor op haar eigen productielijn, zoals Elena had beloofd.

Er zijn geen geheimen in een kledingfabriek. De output van elke productielijn wordt elk uur met een zwarte stift op een wit bord vastgelegd. De getallen worden dagelijks geprint, aan elkaar geniet en van hand tot hand doorgegeven als een fabriekssamizdat, en supervisors die hun targets niet halen worden naar het kantoor van de manager geroepen om uitleg te geven. Rania's arbeidsvermogen was legendarisch. Ze was *bi-mit ragil*, zoals de Egyptenaren zeggen – 'honderd mannen waard' (zelfs in een fabriek waar voor meer dan 90 procent vrouwen werkten, golden mannen nog steeds als de gouden standaard). Elke maand loofde de fabriek prijzen uit aan haar productiefste werkers en Rania's lijn werd zo vaak eerste dat ze de tel was kwijtgeraakt. Het serviesgoed en de theeketels die ze won hoopten zich op in haar keukenkast, nutteloos in hun overdaad.

Sommige mensen in de fabriek zeiden dat Rania productiecijfers vervalste om er zelf beter op te komen staan, en haar neiging om mensen voor te trekken viel niet goed bij iedereen. Ze had er een handje van aandacht te trekken en zich bruusk in gesprekken te mengen, en directieleden of klanten die in de fabriek op bezoek kwamen vroegen altijd wie ze was. 'Als de directie langskomt, is er altijd meer contact met Rania dan met anderen. Ze kunnen niet om haar heen,' zoals een senior manager zei. 'Arrogant, intimiderend, bazig,' ratelde een andere leidinggevende tussen de getuitleppen door. In haar rode supervisorstuniek, zwarte broek met wijde pijpen en grote zilveren armban-

den om haar polsen, viel Rania op door haar autoriteit en stijlgevoel. Ze was vaak de enige vrouw in de fabriek die een broek droeg.

Rania wist het nog niet, maar haar bazen hadden grote plannen met haar. De meeste bestuursleden in de fabriek kwamen van buiten Egypte en wilden maar wat graag een vrouw naar een leidinggevende functie promoveren om aan alle andere vrouwelijke werknemers te laten zien dat zo iets mogelijk was. Geleidelijk aan gaven ze Rania steeds meer verantwoordelijkheden bij de productie en het management. Maar ze moesten voorzichtig zijn. Als ze te veel tegelijk op haar bordje kreeg, kon ze spectaculair de mist in gaan en een waarschuwing worden voor hoe het afloopt met al te ambitieuze vrouwen.

Voor elke Egyptische vrouw die werkt, blijven vier andere thuis.¹ Het landelijk percentage vrouwen in de beroepsbevolking van Egypte behoort tot de laagste ter wereld,² en dat cijfer is de afgelopen kwarteeuw gelijk gebleven; onder sommige groepen, zoals afgestudeerde studenten, is het zelfs omlaaggegaan.³ Deze feiten druisen in tegen de heersende opvatting dat de mondialisering kansen meebrengt, banen voor vrouwen creëert en maatschappelijke normen verandert.⁴ Zo is het gegaan in Taiwan en Zuid-Korea, in China en India en in conservatieve moslimlanden zoals Maleisië en Bangladesh.

Sinds de jaren 1970 is Egypte geheel geïntegreerd geraakt in de internationale economie, met dank aan zijn politieke bondgenootschappen, maar ook door toegenomen handel, toerisme en migratie. Maar de vooruitzichten voor Egyptische vrouwen worden steeds slechter. Het is nu minder waarschijnlijk dat ze aan het werk zullen gaan dan tien jaar geleden.⁵ Ze zijn meer gericht op het sluiten van een goed huwelijk en zijn financieel afhankelijker geworden van mannen.⁶ In de ervaring van deze vrouwen heeft de mondialisering meer deuren in het slot gegooid dan geopend.

Op andere maatschappelijke terreinen heeft het land enige vooruitgang geboekt wat betreft gelijkere kansen voor vrouwen. Jongens en meisjes gaan nu in vergelijkbare aantallen naar school en op de Egyptische universiteiten melden zich meer meisjes dan jongens aan.^{7,8} Vrouwen leven langer, trouwen later en krijgen minder kinderen dan ze een aantal decennia geleden.^{9,10,11} Maar de MENA-regio – het Midden-Oosten en Noord-Afrika – is het enige deel van de wereld waar zulke verbeteringen vrouwen niet de arbeidsmarkt op hebben geholpen, een raadsel dat economen ‘de gendergelijkheids-

paradox' noemen.¹² Een studie van de Wereldbank schatte dat het gemiddelde inkomen per huishouden maar liefst 25 procent zou stijgen als vrouwen in het Midden-Oosten in dezelfde aantallen als hun zusters elders ter wereld zouden gaan werken.¹³ De bank schatte ook dat het de vrouwen in de regio honderdvijftig jaar zou kosten om op gelijke hoogte te komen met de rest van de wereld als ze in het huidige tempo de arbeidsmarkt blijven betreden.¹⁴

De weerstand tegen werkende vrouwen is geworteld in een bepaald idee over mannelijke waardigheid. Wanneer een vrouw buiten de deur werkt, zien haar familie en gemeenschap dat vaak als een falen van haar echtgenoot. Soera 4 vers 34 van de Koran zegt: 'De mannen zijn de toezichhouders over de vrouwen omdat Allāh de één boven de ander bevoorrecht heeft en omdat zij van hun eigendommen uitgeven [aan de vrouwen].' Het huwelijk is een aanvullende regeling – de man onderhoudt zijn vrouw en zij op haar beurt gehoorzaamt hem – en de vrouwelijke onderworpenheid is vastgelegd in de Egyptische wet.¹⁵ Een vrouw die zonder haar man de deur uitgaat, wordt als *nashiz* – rebels – gezien en verspeelt haar recht op zijn financiële steun.

Zelfs wanneer vrouwen werken, is hun maatschappelijk acceptabele speelruimte beperkt. De meeste vrouwen reizen niet graag ver van huis met het openbaar vervoer uit angst voor seksuele intimidatie; ze willen hun dagen niet slijten in een kleine werkplaats of fabriek, waar ze misschien dicht op mannelijke collega's of vreemden zitten; liever gaan ze bijtijds naar huis om een avondmaal te kunnen koken voor hun man.¹⁶ De werkloosheid in Egypte is onder vrouwen vier keer hoger dan onder mannen – 20 procent tegenover 5 procent –, voornamelijk doordat vrouwen banen weigeren waarbij hun huishoudelijke taken of hun eerbaarheid in de knel komen.¹⁷

'Het gaat niet om het loon. Het gaat om de werkomstandigheden,' vertelde Ragui Assaad me, econoom aan de Universiteit van Minnesota, die arbeid en ontwikkeling bestudeert.¹⁸ Veel banen op de Egyptische arbeidsmarkt zijn bij kleine of informele bedrijven, vervolgde hij, waarvoor vrouwen soms ver moeten reizen, veel uren moeten maken of blootstaan aan ongewenste intimiteiten. 'Als de werkomstandigheden oké zijn, willen vrouwen massaal werken. Maar als die niet oké zijn, zijn er bar weinig gegadigden.'

Sinds de jaren 1960, toen Gamal Abdel Nasser banen garandeerde voor iedereen met een universitair of middelbareschooldiploma, zien vrouwen de overheid als de ideale werkgever. Overheidsbanen bieden een genderblind sollicitatie- en loonbeleid, goede arbeidsvoorwaarden, korte werkdagen en

grote werkruimten met een stempel van fatsoenlijkheid. Maar de publieke sector krimpt – daarin zijn 5,6 miljoen mensen in dienst, waar dat twee decennia geleden bijna 6 miljoen was – en het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt is navenant gedaald.¹⁹ Meer dan 40 procent van alle werkende vrouwen is daar nog steeds in dienst als administratief medewerker, klerk, verpleegkundige en docent.²⁰ Maar een zinkend schip is altijd nog beter dan helemaal geen schip. Tussen 2006 en 2012 daalde het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt met 600.000 en dat aantal is sindsdien blijven dalen.²¹

Buiten de publieke sector hangt er aan werk een waarschuwingsetiket. Een baan als huishoudster of kindermisje in het huis van een vreemde staat in zeer laag aanzien omdat vrouwen er vatbaar zijn voor mishandeling of een schandaal.²² Dingen verkopen in een winkel is riskant aangezien het tot ongewenste intimiteiten door de eigenaar, hun collega's of klanten kan leiden. Een baan waarbij een vrouw 's avonds laat thuiskomt waardoor de burens er wat van gaan zeggen, wordt als *haram*, verboden, beschouwd. Huis-aan-huisverzekeringen verkopen, rekeningen innen of het huis van een vreemde bezoeken: *haram*, *haram* en *haram*. Alleen als een vrouw heel arm is, of als haar ouders zijn gestorven en haar niets hebben nagelaten, of als ze voor jongere broertjes en zusjes moet zorgen of mank is of een ander gebrek heeft waardoor niemand met haar wil trouwen, alleen dan zullen de mensen in haar dorp haar prijzen omdat ze buitenshuis werkt. Anders niet.

Fabriekswerk staat grofweg gelijk aan werken als kok of groenten verkopen op de markt, maar zelfs bij die arbeid zijn er morele waardeoordelen die niet helemaal logisch zijn.²³ Een vrouw die ik kende schaamde zich voor haar werk in een tafelzuurfabriek die in het huis van haar buurman was gevestigd. 'Ik ga het huis van een getrouwde man uit mijn dorp in om tafelzuur te maken? Dat klinkt niet goed.'²⁴ Een andere fabriek in de buurt maakte kristallen beeldjes – daar was niets *haram* aan, maar het priegelwerk kon slecht zijn voor je ogen. Kledingfabrieken scoren hoog in de waardering van vrouwen omdat naaien een nuttige vrouwelijke vaardigheid is en de meeste werkers in die industrie vrouwen zijn. Herenondergoed maken is acceptabel, hoewel een vrouw haar wakende uren dan vooral doorbrengt met het vastpakken, rechte trekken, gladstrijken en aan elkaar naaien van stukjes stof die op een dag de edele delen zullen beroeren van een man die ze niet kent. Dat is om onnavolgbare redenen nog altijd beter dan tafelzuur maken.

De grote fabrieken liggen vaak ver van de dorpen, waardoor een vrouw

voor het ochtendglorien moet opstaan en door straten moet lopen waar ze op dat uur niets te zoeken heeft. Misschien roepen bouwvakkers haar na. De minibusjes zijn ook zo'n vernedering – het zijn een soort sardienblikjes op wielen, bomvol gepakt met marinerende menselijke lichamen, mannelijke en vrouwelijke, die op gênante wijzen per ongeluk tegen elkaar aan kunnen wrijven. Het enige wat nog erger is, is als het busje helemaal niet komt opdagen. Een werker moet dan waardevol geld neertellen voor een tuktuk of een taxi om te voorkomen dat ze te laat komt.

Aan het eind van de maand krijgt ze misschien 700 Egyptische pond betaald, het equivalent van 80 dollar.²⁵ Zelfs als ze daarmee de kostwinner van het gezin is, kan haar echtgenoot het geld nog steeds naar believen uitgeven en mensen wijsmaken dat hij haar laat werken voor haar plezier. 'Werken voor je plezier' – zo omschrijven mannen vaak vrouwelijke arbeid, alsof opstaan om vijf uur 's ochtends en acht tot tien of twaalf uur over een naaimachine gebogen zitten tot je scheelziet en je rug pijn doet en je schouderspieren om genade schreeuwen een vorm van amusement is. Echtgenotes hebben ook de neiging de waarde van hun inkomen te bagatelliseren: ze zeggen vaak dat ze werken voor zakgeld, of om gewoon kleren of make-up voor zichzelf te kunnen kopen. Dit soort uitspraken lijken een mix van trots en zelfbehoud. Als een vrouw zegt dat haar inkomen haar gezin helpt om rond te komen, impliceert dat dat haar man daar niet in zijn eentje voor kan zorgen. Dat kan hem kwaad maken.

Vrouwen geven verschillende redenen waarom ze werken:

- Ik wil gewoon iets leren.
- Ik werk hier heel graag. Ik vind het fijn mijn vriendinnen te zien.
- We hebben er eerlijk gezegd genoeg van om almaar thuis te zitten. Daar komt het op neer.
- Je komt hier en bevindt je in een andere wereld. Je vergeet al het andere.
- Ik sta 's ochtends op en moet dan ergens heen en dingen doen in plaats van alleen maar mijn man bedienen.
- Ik ben hier om het gevoel te hebben dat mijn leven nut heeft.

Jonge vrouwen nemen vaak een baan om te sparen voor hun huwelijk – dit wordt algemeen geaccepteerd, zolang maar is afgesproken dat het werk van korte duur zal zijn.²⁶ In deze maatschappij heeft een vrouw een uiterste ver-

koopdatum, net zoals een doos eieren, en het is voor haar het beste dat ze ontslag neemt zodra ze een huwelijkspartner heeft gevonden. Het alternatief is dagelijks aan de lopende band afgeblaft te worden en zich dan naar huis haasten om groente te snijden, te koken, de kinderen met hun huiswerk te helpen en naar bed te brengen, af te wassen, het huis schoon te maken en haar man al haar aandacht te geven. Nog meer geschreeuw: hij kan haar voor de voeten werpen dat ze niet meer de toegewijde huisvrouw is met wie hij trouwde.

Wanneer een stel over trouwen gaat praten, is vaak zijn eerste verzoek aan haar dat ze ophoudt met werken. Vandaar gaat het verder: draag langere jurken en wijdere blouses. Kom vroeg thuis. Bid vaker. Gebruik geen make-up meer. Hang geen was op het balkon. Jonge mannen zijn wispelturig en jonge vrouwen voelen de druk hen in alles ter wille te zijn. Het is nauwelijks een onderhandeling, eerder een voorproefje van hoe het huwelijksleven zal zijn.

De meeste vrouwen hebben geen ambitie om op te klimmen in de fabriek; bijna niemand droomt van een promotie naar supervisor of productiemanager. Het ideaal is om thuis te blijven en een *sitt bayt*, huisvrouw, te zijn – of als ze moet werken daar zo snel mogelijk mee op te houden, zoals je je weghaast uit een wachtkamer in het ziekenhuis om te voorkomen dat je een ziekte oploopt. Vrouwen pochen soms dat hun man hen niet laat werken: iets wat van de ene kant op onderdrukkend gedrag lijkt, ziet er van de andere uit als liefde. Het is een zegen om de hele dag thuis te zitten. Het betekent dat God naar je glimlacht, *al-hamdulillah*.

Ik ontmoette Rania op een middag in juni 2016 – ze overviel me op haar kenmerkende wijze op de fabrieksvloer terwijl ik met iemand anders stond te praten.

‘Werk je hier nu?’ viel ze ons in de rede, pratend via mijn tolk, Amira. ‘Want ik wil graag vrienden met je worden.’

Ik wist natuurlijk al wie ze was. Ik kwam al twee maanden met regelmaat in de Delta Textiel-fabriek om met de werkers aan de assemblagelijijn te praten. Veel vrouwen die ik daar ontmoette kwamen wilskrachtig op me over – heldhaftig zelfs – omdat ze tegen de wil van hun familie werkten. Maar die rebellie duurde doorgaans niet erg lang. De alleenstaande vrouwen waren van plan te stoppen zodra ze een partner hadden. Wanneer ik de getrouwen naar hun toekomst vroeg, begonnen ze over hun dromen voor hun echtgenoot of hun kinderen, alsof hun eigen leven al voorbij was: ‘Ik wil dat mijn

zoon arts wordt. Het geluk van mijn man staat voorop; als hij gelukkig is, ben ik dat ook. De baan die het grootste deel van hun tijd opslokte werd buiten het gesprek gelaten. Ik begon de werkvloer als een soort wachtkamer te zien. Het was een plaats waar een vrouw haar tijd sleet tot er iets echt belangrijks gebeurde – een verloving, huwelijk, geboorte – wat haar daar weghaalde.

Later op die middag kreeg ik de kans Rania te spreken in de vergaderzaal van het bedrijf. Van dichtbij leek ze zo min mogelijk plaats in te willen nemen – wat me verraste, gezien haar reputatie als topsupervisor van de fabriek. Ze had acnelittekens op haar wangen, volle lippen en een zwarte wollen hidjab die haar gezicht in een strak ovaal omvatte en haar een jonger aanzien gaf. Ze sprak met zachte stem, lachte niet en maakte geen grapjes zoals ik de meeste Egyptenaren zag doen, al waren hun omstandigheden nog zo belabberd.

Ik vroeg Rania hoe oud ze was en wat voor werk ze deed.

‘Ik ben achtentwintig – nee, ik word morgen negentwintig,’ corrigeerde ze zichzelf. ‘Ik ben de beste supervisor op de productievloer.’

Ze vertelde me hoe Elena op Rania’s tweede werkdag om vrijwilligers had gevraagd en ze haar hand had opgestoken. Rania zou me dit verhaal nog regelmatig vertellen. Het was een soort zalving, een belofte dat haar toekomst anders zou zijn dan die van de rest.

Ik vroeg Rania hoe ze had geleerd leiding te geven aan mensen.

‘Het komt erop neer dat de meisjes zich prettig moeten voelen in de omgang met jou. Als je ze instructies geeft of zelfs streng voor ze bent, dan doen ze wat je zegt als ze zich prettig bij je voelen.’

‘Hoe gaat het nu verder met jou?’

Rania ging wat rechter op haar stoel zitten. ‘Ik wil manager worden, in-sjallah.’

Ze had altijd met veel plezier gewerkt. Als meisje droomde ze ervan ooit politieagent of dokter te worden. Zoals de meeste jonge vrouwen in haar dorp trouwde ze op een tienerleeftijd – ze was vijftien of zestien, ze kon het zich niet meer precies herinneren. Op een leeftijd waarop pubers elders in de wereld volleybaltoernooien spelen of rondhangen in het winkelcentrum, ging Rania samenwonen met Yasser, een man van wie ze niet hield en die ze niet eens bijzonder mocht. Haar vader had die match er doorgedrukt, ‘gewoon uit koppigheid’, vertelde ze me.

Rania weet nog dat ze eindexamen deed in haar tweede jaar van de handelsschool – haar specialiteit was naaien – en zich toen naar huis haastte

om haar pasgeboren zoontje, Karim, de borst te geven. Tegen de tijd dat hun dochter Dina werd geboren, drie jaar later, spraken zij en Yasser nog nauwelijks met elkaar. Rania vertrok om een paar maanden bij haar vader te gaan wonen maar keerde later terug naar huis omwille van de kinderen. Die waren nu elf en acht en waren na school alleen thuis, tot zij terugkwam van haar werk.

‘*Sab*,’ zei ik. ‘Dat is zwaar.’

‘*Mish sab*,’ antwoorde ze automatisch. ‘Het is niet zwaar.’

Rania vertelde me die dag nog veel meer, over haar eenzame kindertijd en de scheiding van haar ouders, haar ooms die haar mishandelden en haar overbezorgde vader en haar echtgenoot wiens belangrijkste karaktereigenschap onverschilligheid was. Elke ontwikkeling leek op een hoofdstuk in een sprookje dat onvermijdelijk slecht zou aflopen. Alleen het verhaal van Elena – wie wil er bij de kwaliteitscontrole werken? – doorbrak het sjabloon en stuurde Rania’s levensverhaal een andere kant op.

Van Rania leerde ik dat de werkvloer niet alleen een wachtkamer kon zijn, maar ook een wijkplaats. Binnen de fabriek vielen de teleurstellingen van het privéleven misschien weg, zodat een vrouw er iemand anders kon zijn en zelfs haar eigen verjaardag kon vergeten.

Ik had dit verhaal eerder gehoord, maar het verraste me steeds weer.

Tussen 2004 en 2006 bracht ik elke maand een week of twee door in Dongguan, een stad in het zuiden van China die het mondiale epicentrum van het fabriekswezen was.²⁷ Mijn aandacht spitste zich toe op de tienermeisjes die daar aan de assemblagelijnen stonden, zes dagen per week, acht of elf of dertien uur per dag. Ik ontmoette hen ’s avonds, of op de zeldzame middagen in het weekend waarop de lijnen stillagen; mijn werkdag begon wanneer die van hen er eindelijk op zat. Chinezen van het platteland trokken al twee decennia naar de stad en de meeste buitenlandse kranten – waaronder *The Wall Street Journal*, waarvoor ik werkte – hadden artikelen gepubliceerd over de zware omstandigheden in de fabrieken daar. Ik wilde over iets anders schrijven: hoe de komst naar de stad het leven van die jonge vrouwen had veranderd, als dat al zo was.

Bijna alles wat ik in die dagen hoorde was een verrassing. De fabrieksmeisjes waren jonger dan ik had verwacht, sommigen nog midden in hun tienerjaren; ze waren ongeschoold in de vaardigheden die ze nodig hadden,

onervaren en voor de duvel niet bang. Ik sprak meisjes die hun eerste nachten in de stad op een busstation of onder een viaduct hadden geslapen, en andere die meteen na aankomst hun weinige spaargeld waren kwijtgeraakt aan oplichters. Nieuwkomers leerden snel hoe ze zich staande moesten houden, wat neerkwam op liegen over hun opleiding, zich banen binnen bluffen waarin ze niets te zoeken hadden, kleine protesten organiseren en in opstand komen tegen bazen met de eis van een betere behandeling. Ontslag nemen was even gemakkelijk als je kapsel veranderen (je haar laten verven of stylen getuigde zelfs van nog groter engagement, aangezien het meer dan een maandloon kostte).

De details van de werkplaats interesseerden hen zelden en als ik deze jonge vrouwen vroeg naar de eigenaar van de fabriek waarin ze werkten of waar het object dat ze maakten voor diende, bleven ze het antwoord schuldig. De fabriek deed er alleen toe voor zover zij overlapte met hun eigen belangen – of die hun geld liet sparen of vaardigheden leerde of de promotie bood waar ze op uit waren. Steeds weer zag ik jonge vrouwen fabrieken gebruiken, net zo zeker als de fabrieken hen gebruikten, om een nieuw leven voor zichzelf te vormen.

De fabrieken fascineerden me. Het waren net reusachtige, stille beesten die gehurkt zaten in het landschap, op hun eigen manier even levend als de jonge mannen en vrouwen die erin en eruit en eromheen schoten. Ruim een jaar lang bracht ik maandelijks een bezoek aan de Yue Yuen-schoenen-fabriek, waar zeventigduizend mensen in dienst waren en die sportschoenen voor merken zoals Nike en Adidas produceerde. Deze ene fabriek was zo groot dat die haar eigen krachtcentrale en brandweer had, haar eigen ziekenhuis en crèche, en zelfs haar eigen seizoenen die het koopgedrag volgden van consumenten die vijftien tijdzones verderop leefden. Als je daar woonde kende je de plotselinge stroom aan orders in de late lente, de kortstondige zomerse luwte en het opvoeren van machines vanaf september in de lange aanloop naar Kerstmis. Yue Yuen had haar regels en hiërarchie, haar ruzies, klieken, driehoeksverhoudingen, zelfmoorden, bendes en criminele organisaties. ‘We hebben zeventigduizend mensen: het is een stad,’ vertelde Luke Lee me, een leidinggevende die over de gezondheid en veiligheid van de arbeiders van Yue Yuen ging. ‘Alle problemen die een stad heeft, hebben wij in de fabriek ook.’

Zo nu en dan belandde ik in een werkplaats aan de andere kant van het